

ПОЛІСЕМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Куньч З. Й., Харчук Л. В., 2016

Статтю присвячено аналізу специфіки функціонування явища полісемії в українській електроенергетичній термінології, зааналізовано основні типи багатозначних лексем у досліджуваній терміносистемі, з'ясовано причини виникнення нових термінологічних значін спеціальних електроенергетичних номінацій.

Ключові слова: українська мова, електроенергетична терміносистема, термін, полісемія, багатозначні лексеми.

The article is sanctified to analyse the specific functioning of the polysemy phenomenon in the Ukrainian electricity terminology. It analyses the main types of the ambiguous tokens in the study of terms. It also studies out the reasons of the appearance of new terminological meanings in special electric power engineering category.

Keywords: Ukrainian language, electricity terminology, term, polysemy, ambiguous tokens.

Припустимість у термінології основних лексико-семантичних процесів, що притаманні загальнолітературній мові, – актуальна й дискусійна проблема сучасного термінознавства. За ідеальних умов однозначність терміна в межах терміносистеми є однією з головних його особливостей. Однак результати ґрунтовних досліджень галузевих терміносистем доводять, що явище полісемії є поширеним у термінології.

До аналізування багатозначності терміна зверталися як українські, так і зарубіжні дослідники. Явищу полісемії термінологічної лексики, а також описові термінів-полісемантів присвячено наукові праці М. Годованої [4], З. Куньч [7], Н. Нікуліної [10]. Проблеми семантичного організування української юридичної термінології присвячено дослідження Н. Артикуци [1], М. Мамич [9]; А. Соломахін розглянув полісемію в українській астрономічній термінології [13]; про багатозначність технічних термінів на внутрішньогалузевому рівні, а також про етапи з'яви нових термінологічних значин спеціальних технічних номінацій ідеться у статті О. Кримець [6]; Л. Боярова, С. Булик-Верхола розглянули полісемію в українській музичній термінології [2; 3]; полісемантичним процесам в українській геодезичній термінології присвячено публікацію О. Литвин, Н. Голубінки, Ю. Голубінки [8].

Деякі лексико-семантичні процеси в українській електроенергетичній терміносистемі, зокрема синонімія та варіантність, уже були предметом наших лінгвістичних спостережень [16]. Цікавим й актуальним із погляду сучасного термінознавства видається дослідження явища полісемії, адже в сучасній україністиці нема наукових праць, які б системно розглядали питання багатозначності українських електроенергетичних термінів.

Мета дослідження – зааналізувати цю терміносистему з погляду наявності в ній полісемічних одиниць й окреслити специфічні риси функціонування полісемії в електроенергетичній термінології. Щоб зреалізувати цю мету виокремімо різні типи полісемії, згрупувавши полісемічні одиниці цієї терміносистеми, що є важливою проблемою, пов'язаною з широким практичним використанням результатів у галузі наукової та практичної електроенергетики.

Ми поділяємо думку М. Годованої, що «полісемія термінів – це природний вияв законів розвитку мови. З нею можна боротися, її можна обмежувати, але вона все одно буде проникати в термінологію

як складову частину лексики загальнолітературної мови» [4]. Виникненню полісемії в галузевих терміносистемах сприяють процеси метафоризації та метонімізації, утворювання похідних значин від перенесення полісемії твірної основи на похідну одиницю, а також схильність людського мислення до систематизування й узагальнювання знань про явища дійсності, відкривання нових знань і з'яви нових понять, потреба в точному номінуванні понять і явищ, неухильна потреба – забезпечувати гнучку комунікацію [7; 10]. Отже, багатозначність термінів – це вияв і лінгвальних, і позалінгвальних чинників.

Аналізування українських електроенергетичних термінів дає змогу виявити три різновиди полісемії в досліджуваній терміносистемі, а саме: 1) внутрішньосистемну (у межах електроенергетичної термінології); 2) міжсистемну (міжгалузеву); 3) зовнішньосистемну (полісемію між електроенергетичним терміном і загальноживим словом).

1. Внутрішньосистемна полісемія. Внутрішньосистемними полісемантами вважаємо терміни, багатозначність яких є вислідом семантичного розвитку загальнотехнічних і вузькогалузевих термінів [6, с. 78].

Прикладом цього різновиду полісемії може слугувати термін *енергетика*. У «Тлумачному російсько-українсько-англійському словникові з енергетики» подано тільки одну значину цього терміна: «галузь господарства, науки і техніки, яка охоплює енергетичні ресурси, виробництво, передавання, перетворення, акумулювання, розподілення та споживання різних видів енергії» [14, с. 580]. В «Енергословникові», який пропонують розробники вебсайту ВАТ «Львівобленерго», маємо багатозначність терміна *енергетика*. Автори розмежовують кілька значин: 1) енергетична наука про закономірність процесів і явищ, прямо чи опосередковано пов'язаних з отриманням, перетворенням, передаванням, розподілом* і використанням різних видів енергії; про вдосконалення методів прогнозування й експлуатації** енергетичних систем, збільшення коефіцієнта корисної дії енергетичних установок*** і зменшення їхнього впливу на навколишнє природне середовище****; 2) енергосистема, паливно-енергетичний комплекс країни, галузь народного господарства, що охоплює енергетичні ресурси, перетворення, передавання і використання різних видів енергії [5].

Термін *трансформатор* (від лат. *transformo* – перетворюю, змінюю) фахівці-енергетики вживають у двох значинах: 1) пристрій для перетворення, зміни вигляду, форми, будь-яких важливих властивостей енергії або об'єктів; 2) пристрій для перетворення параметрів (амплітуд і фаз) напруг і струмів [14, с. 495].

Терміноодиниця *компенсатор* в електроенергетичній термінології застосовувана в трьох значинах: 1) елемент гідрозахисту електродвигуна, заглибного у вигляді гумової камери у сталевому корпусі, який заповнено робочою рідиною електродвигуна і приєднано до його основи; 2) прилад вимірювати різницю ходу променів чи кута обертання площини поляризації; 3) пристрій усувати впливи коливань температури, тиску й інші чинники на функціонування приладів, машин, споруд тощо.

Терміну *ізолятор* також властива багатозначність, в електроенергетиці він позначає: 1) речовину, що погано проводить електричний струм чи тепло; 2) пристрій, виготовлений із діелектрика, для ізолювання й механічного закріплювання електричних проводів, кабелів та інших частин електричних облад.

На різні значини в межах електроенергетичної терміносистеми вказує термін *уземлювач*, який має дві відмінних лексичних значини: 1) комутаційний електричний апарат, призначений уземлювати вимкнені ділянки електричних кіл; 2) провідник (електрод) чи сукуп електрично злучених провідників, що перебувають у надійному контакті зі землею [15, с. 61].

---

* розподілюванням – ред.

** експлуатуванням – ред.

*** устав – ред.

**** довкілля – ред.

Внутрішньосистемну полісемію можна також зілюструвати терміносполукою *симетричний елемент кола*, перша лексична значина якої «елемент електричного кола, який має вольт-амперну, кулон-вольтну чи вебер-амперну характеристику, в якій у разі зміни знака аргументу функції знак функції змінюється, а абсолютне значення функції залишається незмінним» [15, с. 154], а друга значина є синонімом до терміна *двополюсник* із певними характеристиками: «двополюсник, параметри якого не залежать від полярності прикладеної напруги та напрямку струму» [15, с. 154].

Отже, дослідження внутрішньосистемної полісемії електроенергетичної термінології дає змогу зробити висновок, що її здебільшого зумовлює розширювання лексичної значини моносемантичного терміна.

2. Міжсистемна полісемія. Міжгалузеві полісеманти – це терміни, що належать до різних галузей знань, об'єднаних за допомогою прямого чи опосередкованого зв'язку. Цьому різновидові полісемії властива невиразність семантичної єдності.

Наприклад, електроенергетичний термін *індуктивний*, однозвучний з одиницями терміносистем логіки, фізики та фізіології, у досліджуваній терміносистемі вживають стосовно «пристрою чи кола, в якого індуктивність за певних умов є переважальною» [15, с. 71]. Термін *фаза* в електроенергетиці має відмінну від термінів інших галузевих терміносистем лексичну значину, його вживають зі значиною «провід, пучок проводів, шина, ввід, обмотка* чи інший складник багатофазної системи змінного струму, що є струмопровідним за нормального режиму роботи» [15, с. 171].

Лексема *фідер* – (англ. feeder, від лат. feed харчувати) або *лінія живлення* в електроенергетиці – це розподільча кабельна або надземна лінія електропересилання, по якій електричний струм від електростанції пересилають на електричні розподільчі пристрої [11, с. 531], а в галузі радіотехніки – це не тільки лінія пересилання, а й прилад, який здійснює пересилання електромагнетних хвиль.

Термін *захист* в електроенергетиці вживають зі значиною кожух чи перегородка, що її встановлюють з метою механічного захисту [15, с. 63].

Технічний термін *затискач* зі значиною «пристрій для затискання чого-небудь» в електроенергетичній термінології використовують рівнобіжно зі значиною «точка електричного кола, призначена для виконання з'єднання» [15, с. 63].

3. Зовнішньосистемна полісемія. Термінологізовані полісеманти – це терміни, значина яких зберігає зв'язок зі загальноживаним словом. Наприклад, загальноживане слово *аварія* має значину «значне пошкодження механізму, машини і т. ін. під час дії, руху». У царині електроенергетики *аварія* – це «подія зовнішнього чи внутрішнього пошкодження, що спричиняє порушення нормальної експлуатації обладнання чи системи електропостачання» [15, с. 7].

У спеціальній електроенергетичній літературі в ролі складниць терміносполук уживають такі загальноживані іменники: *хвіст імпульсу напруги*, *шійка ізолятора*, *комірка електричної підстанції*, *шинний міст*, *лінія електропересилання*, *головка ізолятора*, *гірлянда ізоляторів*, *дерево графа схеми*, *добротність конденсатора*, *тіло ізолятора*, *фронт імпульсу напруги* тощо. Термін *екран* зазнав детермінологізації, і в електроенергетиці його вживають зі значиною «пристрій, що використовують для зменшення проникнення поля в певну ділянку» [15, с. 43].

Яскравим прикладом зовнішньосистемної полісемії є термін *провідник*. У загальноживаній лексиці це слово має шість лексичних значин, три значини цього слова використовують інші галузі науки, а в межах електроенергетичної терміносистеми цей термін має дві лексичних значини: «1) речовина, яка має суттєву електропровідність унаслідок присутності в ній вільних зарядів; 2) компонент, призначений для забезпечення електричного струму провідності» [15, с. 136].

Термін *ізоляція* в загальноживаній лексиці позначає стан зі значиною *ізолювати*, як технічний термін – це «неелектропровідний матеріал, яким ізолюють провідник», а в межах електроенергетичної терміносистеми цей термін має дві лексичних значини: «1) сукупність властивостей, набу-

---

* навітка – ред.

тих провідним тілом у результаті ізоляції* ; 2) діелектрик, що перешкоджає проходженню струму провідності» [15, с. 69].

В електроенергетиці термін **корона** вживають зі значиною «втрати електроенергії унаслідок виникнення коронного розряду під час її передавання». У спеціальній літературі натрапляємо на детальніше визначення електроенергетичного терміна **корона**: «це іонізація** повітря навколо проводу, якщо напруженість електричного поля біля його поверхні вища від електричної міцності повітря» [11, с. 35]. Рівнобіжно з цією спеціальною значиною фіксуємо загальноновживане: 1) металевий з коштовними прикрасами вінець, що його носять на голові монархи як символ влади. // Зображення такого вінця на гербах, орденах тощо; // *перен.* Те, що своїм виглядом нагадує такий вінець. 2) влада монарха. // *заст.* Держава, уряд, влада (у 2 знач.). 3) *астр.* світлий ореол навколо Сонця, який видно під час сонячного*** затемнення. 4) те саме, що корона [12, Т. 4, с. 297].

«Словник української мови» подає дев'ять лексичних значин слова **вузол**. Як загальноновживане це «місце, де зв'язані кінці чого-небудь; петля, затягнута на мотузкові, линві» тощо [12, Т. 1, с. 783]. Як технічний термін цю лексему подано зі значиною «з'єднані разом декілька деталей, що входять до більш складного механізму» [12, Т. 1, с. 783]. В електроенергетиці цю лексему вживають зі значиною «точка схеми кола, в якій збігаються не менш ніж три струми» [15, с. 27].

Цікавим прикладом зовнішньосистемної багатозначності слугує електроенергетичний термін **земля**. У «Словникові української мови» зафіксовано шість лексичних значин [12, Т. 3, с. 557]. В електроенергетиці цю лексему вживають для позначування «провідної маси землі, потенціал якої береться таким, що дорівнює нулю» [15, с. 64].

Контролёр у загальноновживаній лексиці – це особа, що контролює чи перевіряє кого-, що-небудь, або прилад, за допомогою якого здійснюють контроль або реєструють що-небудь [12, Т. 4, с. 271]. У спеціальній значині – «це перемикач, призначений для керування електричними машинами та трансформаторами шляхом комутації резисторів, обмоток машин і/чи трансформаторів» [15, с. 85].

Прикладами зовнішньосистемної полісемії можуть слугувати й такі електроенергетичні терміни, як *носії заряду, об'єднання, відгалуження, похибка, перемикання, батарея, пробій* тощо.

Аналізуючи досліджувану терміносистему, ми виявили й використання загальноновживаних прикметників в електроенергетичних терміносполуках, наприклад: *горішковий ізолятор, груповий перемикач, мандрівні струми, тарілчастий ізолятор, хвильовий опір* тощо.

Зовнішньосистемна полісемія засвідчує взаємодію і тісний зв'язок електроенергетичної термінології із загальноновживаною лексикою. Така багатозначність стає можливою за умови переходу спеціалізованого терміна на рівень розмовної лексики або термінологізації загальноновживаних слів.

Отже, аналізування багатозначних лексем української електроенергетичної термінології демонструє їхню поширеність у зазначеній метамові. Це дало змогу чітко виокремити такі різновиди полісемії в українській електроенергетичній термінології як внутрішньосистемна, міжсистемна й зовнішньосистемна. Виявлено, що багатозначність українських електроенергетичних термінів спричинено дією різних семантичних процесів: або звуження та спеціалізації понять, або метафоризації. Це доводить, що розвиток будь-якої галузевої терміносистеми відбувається відповідно до мовних законів, а явище полісемії є природним і закономірним, отож можна стверджувати, що усунути багатозначність електроенергетичного терміна практично неможливо.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому вивчанні лексико-семантичних особливостей української електроенергетичної термінології.

1. Артикуца Н. В. *Мова права і юридична термінологія* : Навч. пос. – К. : Стіло, 2004. – 277 с.
2. Боярова Л. Г. *Полісемія в українській музичній термінології* / Л. Г. Боярова // *Вісн. Харк. нац. ун-ту*

---

* заізолювання – *ред.*

** йонізування – *ред.*

*** сонцевого – *ред.*

ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». – 2005. – № 707. – Вип. 46. – С. 83–86. 3. Булик-Верхола С. Лексико-семантичні процеси в українській музичній термінології / С. Булик-Верхола // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2013. – № 765. – С. 78–81. 4. Годована М. П. Спостереження над семантичними особливостями термінологічної лексики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.term-in.org/goods/15-1-1-1/category/sposterej/>. 5. Енергословник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.loe.lviv.ua/ua/slovnuk>. 6. Кримець О. М. Полісемія українських технічних термінів // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». – 2012. – № 994. – Вип. 64. – С. 78–80. 7. Куньч З. Українська риторична термінологія : історія і сучасність : Монографія / Зоряна Куньч. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. – 216 с. 8. Литвин О. Г. Полісемія в українській геодезичній термінології / О. Г. Литвин, Н. І. Голубінка, Ю. І. Голубінка // Геодезія, картографія і аерофотознімання. – 2015. – Вип. 82. – С. 41–47. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Geodez_2015_82_7. 9. Мамич М. В. Явища синонімії та полісемії в сучасній юриспруденції / М. В. Мамич // Записки з українського мовознавства. – 2005. – Вип. 15. – С. 83–88. 10. Нікуліна Н. В. Становлення сучасної української термінологічної системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2005. – 20 с. 11. Сегеда М. С. Електричні мережі та системи: підручник / Сегеда М. С. – 2-ге вид. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 488 с. 12. Словник української мови в 11 томах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>. 13. Соломахін А. Ф. Полісемія в українській астрономічній термінології / А. Ф. Соломахін // Наукові праці [Чорноморського держ. ун-ту ім. Петра Могили]. Серія «Філологія. Мовознавство». – 2012. – Т. 195, Вип. 183. – С. 91–96. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrchduftm_2012_195_183_21. 14. Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з енергетики. Основні терміни : понад 3500 термінів / Уклад. : М. Д. Гінзбург, Н. І. Азімова, М. В. Чернець та ін. ; За заг. ред. А. А. Рудніка. – Х., 1999. – 752 с. 15. Українсько-російсько-англо-французький тлумачний словник основних термінів з енергетики та електротехніки / Є. С. Ємельянова, О. М. Мороз, Л. О. Семененко, О. С. Дьолог ; За заг. ред. Є. С. Ємельянової. – Х. : Апостроф, 2012. – 264 с. 16. Харчук Л. В. Явища синонімії та варіантності в українській електроенергетичній терміносистемі / Харчук Л. В. // Термінологічний вісник : зб. наук. пр. ; Відп. ред. В. Л. Іващенко. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2015. – Вип. 3(2). – С. 184–190.